

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Є. В. Черняк

**ОХОРОНА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ
ТА КОНСТИТУЦІЙ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ
АНАЛІЗ**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

УДК 342.4:340.5

Ч-49

*Рекомендувала до друку Вчена рада юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 8 від 24 лютого 2020 року)*

Рецензенти:

Калиновський Б. В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ;

Калоужний Р. А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії і історії держави і права, заступник декана юридичного факультету Національного авіаційного університету;

Скрипнюк О. В. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заступник директора Інституту держави і права ім. В.М. Корецького, Заслужений юрист України;

Чудаков М. Ф. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Інституту управлінських кадрів Академії управління при Президенті Республіки Білорусь.

Черняк Є. В.

Ч-49

Охорона Конституції України та конституцій зарубіжних країн: конституційно-порівняльний аналіз : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 592 с.

ISBN 978-617-7910-96-0

Монографія є комплексним порівняльним дослідженням теоретичних і практичних питань, пов'язаних з охороною конституції в Україні та зарубіжних країнах. Положення вітчизняного законодавства щодо засобів (гарантій) охорони конституції розглядаються у порівнянні з відповідними положеннями національних законодавств зарубіжних, переважно європейських, країн. У роботі розкрито генезу, поняття охорони конституції, чинники, якими обумовлюється ефективність системи охорони конституції, а також здійснено конституційно-порівняльний аналіз ролі і значення Українського народу, Верховної Ради України, Президента України, органів виконавчої влади, конституційного контролю, місцевого самоврядування, судів України, громадянського суспільства та аналогічних суб'єктів охорони конституції у зарубіжних країнах. З урахуванням сучасних досягнень теоретико-правової науки, новітніх результатів науки конституційного права, практики реалізації норм конституції в Україні та зарубіжних країнах, проведенням порівняльного конституційно-правового аналізу, виявленням тенденцій сучасних конституційних процесів обґрунтовано пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення правового регулювання інституційно-організаційних засобів та заходів (гарантій) охорони Конституції України.

Для науковців, практикуючих юристів, викладачів, аспірантів, студентів юридичних вузів, а також усіх, хто цікавиться питаннями конституційного права.

УДК 342.4:340.5

ISBN 978-617-7910-96-0

© Черняк Є.В., 2020

© Видавництво Ліра-К, 2020

Міцність конституції є насамперед питанням її нормативної сили. Чим більше конституційний порядок відповідає умовам історичної ситуації, чим більша готовність визнавати зміст конституції як обов'язковий, і чим більша рішучість цей зміст актуалізувати, тим швидше й легше можна уникнути чи відвернути її порушення. Де принципової згоди, на якій ґрунтується нормативна сила конституції, немає або вона втрачається, конституція позбавляється основи своєї життєвої сили чи дієвості, і самі лише інституційні гарантії не здатні більше допомогти.

Конрад Хессе. Основи конституційного права
ФРГ. Москва : Юрид. лит-ра, 1981. С. 324.

Конституція визначає загальну політичну схему, достатньо справедливу, щоб її вважали утвердженою заради справедливості. Громадяни користуються перевагою життя в суспільстві, інституції якого організовані й керовані відповідно до цієї схеми, та вони повинні брати на себе й певний тягар, принаймні доти, доки не буде введено в дію нову схему – чи шляхом прийняття особливої поправки до конституції, чи в результаті революції...

Рональд Дворкін. Серйозний погляд на права. Київ :
Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 160.

Якщо бажаєш, щоб світ змінився, сам стань цією зміною.

Махатма Ганді.

АНОТАЦІЯ

Черняк Є.В. Охорона Конституції України та конституцій зарубіжних країн: конституційно-порівняльний аналіз. – Монографія.

Дисертація (монографія) на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, Київ, 2020.

Дисертацію (монографію) присвячено дослідженню природи, еволюції становлення, змісту і системи охорони конституції, а також особливостей її практичної реалізації в умовах сучасної демократичної держави. Розкрито генезу охорони конституції, визначено поняття «охорона конституції», чинники, які обумовлюють ефективність системи охорони конституції, а також роль і значення Українського народу, Верховної Ради України, Президента України, органів виконавчої влади, конституційного контролю, місцевого самоврядування, судів України, громадянського суспільства та аналогічних суб'єктів охорони конституції у зарубіжних країнах.

З'ясовано особливості трансформації ідеї охорони конституції в конституційовані засоби (гарантії) охорони конституції, становлення доктрини охорони конституції в історії наукової думки та її розвитку в сучасному конституційному праві. Встановлено періодизацію формування доктрини охорони конституції та розкрито основні ідеї, які зумовили її розвиток. Досліджено зв'язок вітчизняної доктрини охорони конституції з політичними та правовими вченнями філософів, громадських діячів та інших мислителів минулого, а також вплив на її розвиток зовнішніх чинників, насамперед європейських конституційних ідей.

Здійснено аналіз сучасного стану проблеми охорони конституції, об'єктивних причин необхідності продовження її наукових розвідок та практичної реалізації інституційних складових охорони конституції в сучасній демократичній державі.

Обґрунтовано складові концепції сучасного розуміння доктрини охорони конституції, а саме: розкриття змісту конституційного ладу як системи реально існуючих суспільних відносин, обумовлених демократичним правовим статусом особи, демократичними принципами формування, організації й функціонування державної влади, взаємодією різних її органів, діяльністю інститутів громадянського суспільства, закріплених і гарантованих конституційно-правовими нормами; визнання постійності і незмінюваності головних ідей, базових принципів Основного Закону та високого ступеня охорони закріплених в Основному Законі засад конституційного ладу (таких, як пріоритет прав людини, народовладдя, поділ влади, верховенство права, демократія) як визначальної і необхідної умови стабільності конституційного ладу; розуміння необхідності забезпечення правонаступництва в процесі реалізації конституційних норм.

Доведено, що сучасна національна доктрина охорони конституції має базуватись на: 1) відмові від юридичного позитивізму, формуванні праворозуміння, яке базується на ліберальних цінностях, що складають основу загальних принципів права та безпосередньо впливають на ефективність захисту прав і свобод людини та на правозастосовну практику в Україні; 2) відповідності Основного Закону конституційному ладу; 3) побудові в державі конституційної демократії на засадах визнання демократичних цінностей надбанням не лише народу, але й держави, яка повинна ці цінності впроваджувати і захищати; 4) визнанні нагальної необхідності за тих суспільно-політичних умов, в яких опинилася держава Україна, починаючи з 2014 року (воєнний конфлікт на Сході, анексія частини території, ознаки «хаотичності» конституційного процесу), не лише вдосконалювати інституційний механізм охорони конституції через забезпечення системних змін до конституції та непорушності балансу між правами людини і повноваженнями влади, але й охороняти той конституційний порядок, який конституція вже гарантує; 5) нових концептуальних підходах до розуміння природи та змісту установчої влади, місця і ролі інститутів громадянського суспільства, форм участі громадян як соціально активних індивідів в охороні конституції; 6) визнанні необхідності подальших наукових розвідок щодо оптимізації суб'єктного складу охорони конституції.

Окремий розділ присвячено методологічним засадам дослідження охорони конституції, виокремленню сутнісних рис категорії «охорона конституції» у правовому розумінні, а також з'ясуванню інституційних складових системи охорони конституції. Поняття «охорони конституції» відмежовано від таких суміжних категорій, як «захист конституції», «гарантії конституції», «верховенство конституції», «режим конституційної законності», «гарантування конституції», «забезпечення конституції», «реалізація конституції», «конституціоналізм», «конституціоналізація», з'ясовано зміст базових категорій «охорона», «захист», «забезпечення», «реалізація» та «гарантування».

Виведено поняття «система охорони конституції» як сукупність визначених у нормах права суб'єктів, об'єктів, інституційних та процесуальних засобів та заходів, які забезпечують охорону конституційних цінностей, інститутів принципів та норм, закріплених у конституції, що гарантують реалізацію конституційних приписів як необхідної умови забезпечення верховенства та стабільності конституції. Досліджено природу, зміст, практичні аспекти реалізації складових компонентів системи охорони конституції.

Проведено порівняльний конституційно-правовий аналіз змісту вітчизняного законодавства та положень національних законодавств зарубіжних, переважно європейських, країн щодо засобів (гарантій) охорони конституції. Проаналізовано чинники, які перешкоджають ефективній реалізації конституційних приписів, а також чинники, які визначають верховенство конституції у його співвідношенні з верховенством права і закону та є необхідними для побудови системи законодавства, яка б забезпечувала політико-правовий розвиток сучасної держави. Відображено проблему конституційно-судового забезпечення прямої дії конституції у світлі взаємозв'язків національного і міжнародного права.

Проаналізовано вплив порядку прийняття конституцій на встановлення засад конституційного ладу, пріоритетності конституційних цінностей, а також на зміст Основного Закону у цілому. Виявлено суперечливість ролі референдуму як самостійної форми установчої влади та форми безпосередньої демократії у процесах прийняття Основного Закону та внесення

до нього змін (конституційних поправок, доповнень). Охарактеризовано форми модифікації конституцій (повний і частковий перегляд, скасування, доповнення, внесення змін (поправок), прийняття нової редакції), підстави (чинники) та способи внесення змін до текстів чинних конституцій, причини та наслідки явища «неконституційності конституційних поправок (та/або змін)», види забороняючих приписів щодо внесення змін (поправок) до конституцій, форми залучення населення до конституційного процесу, юридичну природу нормативно-правових актів, якими приймаються (затверджуються) конституційні зміни.

Доведено важливість збереження можливості вибору оптимальної форми правління на сучасному етапі розвитку держави Україна. У зв'язку з цим недоцільним є введення до тексту Конституції України забороняючих приписів щодо зміни існуючої форми правління та перегляду відповідних положень конституції. Конституційні процеси у новітній історії України засвідчують, що конституційні закони (включно з законами про відновлення дії конституції), а також закони, прийняті всеукраїнським референдумом повинні розглядатись як невід'ємна складова системи нормативно-правових актів України. Такі закони слід відмежувати від суміжних джерел права та визначити їх юридичну природу.

На підставі конституційно-порівняльного аналізу охарактеризовано зміст поняття «народ», форми його участі у охороні конституції, а також практичні аспекти їх реалізації. Досліджено питання доцільності введення до правового поля України інститутів всенародного законодавчого референдуму та народної законодавчої ініціативи та запропоновано правові засоби посилення ефективності інституту референдуму як інструменту демократії в Україні. Розглянуто підстави віднесення територіальних громад та органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб до самостійних суб'єктів охорони конституції. Аналіз конституційно-правового регулювання діяльності глави держави, парламенту та уряду в Україні здійснено з урахуванням сучасних тенденцій конституційного реформування у зарубіжних країнах. Проаналізовано форми і засоби охорони конституції, що реалізуються через представницьку, законотворчу, установчу і контрольну функції

сучасних парламентів. Досліджено доцільність впровадження до законодавства України альтернативної до існуючої процедури імпічменту Президента України процедури всенародного голосування (референдуму) з питання про усунення Президента України з поста за умови підтримання рішення про призначення такого референдуму кваліфікованою більшістю членів парламенту. Розглянуто теоретичні та практичні питання здійснення судового конституційного контролю та контролю за законністю. Обґрунтовано конкретні пропозиції щодо посилення ролі Конституційного Суду України та судів у системі судоустрою України в охороні Конституції України від 28 червня 1996 року. Проаналізовано природу громадянського суспільства, його сутнісні характеристики, інституційні складові, ознаки віднесення до суб'єктів охорони конституції.

Виявлено сучасні тенденції конституційних процесів, обґрунтовано пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення правового регулювання інституційно-організаційних засобів та заходів (гарантій) охорони Конституції України.

***Ключові слова:** Конституція України, охорона конституції, система охорони конституції, гарантії конституції, суб'єкти охорони конституції, порівняльний аналіз, конституційно-правовий аналіз, законодавство зарубіжних країн, конституційний процес, судовий конституційний контроль, референдум, громадянське суспільство.*

SUMMARY

Cherniak I.V. Protection of the Constitution of Ukraine and constitutions of foreign countries: constitutional and comparative analysis. – Manuscript.

Thesis (manuscript) for awarding a scientific degree of Doctor of Law on speciality 12.00.02 – Constitutional Law; Municipal Law. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2020.

The thesis (manuscript) is devoted to investigation of the nature, evolution of formation, content and system of protection of the constitution, as well as the peculiarities of its practical realization in a modern democratic state. The issues of the genesis of the protection of the constitution, the concept of «constitution protection», the factors that determine the effectiveness of the constitution protection system, the role and meaning of the Ukrainian people, Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, executive authorities, constitutional control, local government, courts of Ukraine, civil society as a subjects of protection of the Constitution of Ukraine are deeply examined based on the constitutional-comparative analysis of the similar constitution protection subjects in foreign countries.

The inherent features of the transformation of the idea of constitution protection into constitutional means (guarantees) of constitution protection, the formation of the corresponding doctrine in the history of scientific thought and its development in modern constitutional law are highlighted. The periodization of the formation of the constitution protection doctrine and the main ideas that led to its development are defined. The connection of the national doctrine of constitution protection with political and legal teachings of philosophers, public figures and other thinkers of the past, as well as the influence of external factors, first of all European constitutional ideas, on its development are studied.

Analysis of the current state of the issue of constitution protection, the objective reasons for the need to continue scientific research on this issue and to implement in practice the institutional components of constitution protection in a modern democratic state is conducted.

The components of the concept of the modern understanding of the constitution protection doctrine are substantiated: the disclosure of the content of constitutional order as the system of really existing social relations determined by the democratic legal status of the individual, democratic principles of the state power formation, organization and functioning, interaction of state institutions, free activity of civil society institutions, enshrined and guaranteed by constitutional and legal norms; recognition of the permanence and immutability of the main ideas and grounds of the Basic Law and a high degree of protection of the principles of the constitutional order enshrined in the Basic Law (such as the priority of human rights, democracy, separation of powers, rule of law, democracy) as a defining and necessary conditions for the stability of constitutional order; understanding the need to ensure succession in the implementation of constitutional norms.

The current national doctrine of the constitution protection should be centered on: 1) rejection of the legal positivism but formulation of the legal understanding, which is based on liberal values, which form the basis of the common law principles and directly affect on the legal practice and the effectiveness of the human rights and freedoms protection in Ukraine; 2) the Basic Law should be in accordance with constitutional order; 3) building constitutional democracy based on the recognition that democratic values are the property not only of people but also of the state which must implement and protect these values; 4) urgent need not only to improve the institutional mechanism of constitution protection and to ensure the inviolability of the balance between human rights and the powers of authority, but also to protect the constitutional order that the Constitution of Ukraine already guarantees, especially under the socio-political conditions in which Ukrain remains since 2014 (military conflict in eastern Ukraine, annexation of the part of territory, the signs of «chaotic» constitutional process ; 5) new conceptual approaches to understanding the nature and the content of the constituent power, the place and the role of civil society institutions, forms of citizen participation as socially active individuals in protection of the constitution; 6) recognition of the need for further scientific research concerning understanding and optimization of the institutional mechanism of the protection of the constitution.

A separate section is devoted to the methodological principles which were used to investigate the constitution protection, to highlight

the essential features of the «constitution protection» category in the legal sense and clarify the institutional components of the system of constitution protection. The notion of «protection of the constitution» is distinguished from the related categories «defense the constitution», «guarantees of the constitution», «supremacy of the constitution», «regime of constitutional legality», «guaranteeing of the constitution», «ensuring the constitution», «implementation of the constitution», «constitutionalism», «constitutionalization». The content of the basic categories «protection», «defense (prevent, safeguard)», «ensuring», «realization (implementation)» and «guaranteeing» are determined.

The notion of «the system of the protection of the constitution» as a set of subjects, objects, institutional and organizational means and measures defined in the norms of law, which are aimed at the protection and defense of constitutional values, institutions and principles enshrined in the constitution, realization of constitutional requirements as a necessary condition for supremacy and stability of the constitution is identified. The nature, content, practical aspects of the realization of constituent components of the system of constitution protection are highlighted.

A comparative analysis of the content of the constitutional legislation of Ukraine and national legislations of foreign, mostly European, countries concerning the means (guarantees) of constitutional protection has been made. The factors that hinder the effective implementation of constitutional requirements, as well as the factors that determine the supremacy of the constitution in its relationship with the rule of law and are necessary to build a system of legislation that would ensure political and legal development of the modern state are analyzed. The issues of the constitutional and judicial implementation of the direct effect of constitution in the light of the relationship between national and international law are considered.

The influence of the procedure of constitution adoption on the establishment of the principles of the constitutional order and the priority of constitutional values, as well as on the content of the Basic Law as a whole is analyzed. Contradictory role of the referendum as an independent form of constituent power and a form of direct democracy in the adopting the Basic Law and providing constitutional amendments is revealed. The forms of modification of constitution (full and partial revision, cancellation, addition, amendment, adoption of a new edition), reasons (factors) and methods of amending the text

of current constitution, causes and consequences of the phenomenon of «unconstitutionality of constitutional amendments and/or changes», types of prohibitive instructions on introduction of changes (amendments) to the constitution, forms of involvement of the population in the constitutional process, legal nature of normative legal acts, which approve constitutional changes are characterized.

The importance of preserving the possibility to choose the optimal form of government at the present stage of development of the state of Ukraine has been proven. In this regard, the introduction of prohibitive provisions into the text of the Constitution of Ukraine with the aim to change the existing form of government or to revise the relevant provisions of the constitution is considered inadvisable. The constitutional processes in the recent history of Ukraine indicate that constitutional laws and laws adopted by the all-Ukrainian referendum should be considered as an integral part of the legal acts of Ukraine. These laws should be differentiated from related sources of law, and their legal nature should be determined.

Based on the constitutional-comparative analysis, the content of the concept of «people» and the forms of its participation in the protection of the constitution, as well as the practical aspects of implementation of these forms are characterized. The expediency of introducing the institutions of the all-Ukrainian legislative referendum and the people's legislative initiatives into the legal field of Ukraine is emphasized and the legal means of strengthening the efficiency of the referendum institution as an instrument of democracy in Ukraine are proposed. The grounds for classifying territorial communities and local governments, their officials and public servants as independent subjects of the constitution protection are considered.

The analysis of the constitutional and legal regulation of the activities of the head of state, parliament and government of Ukraine is carried out taking into account current trends in constitutional reforms in foreign countries. The forms and means of protection of the constitution, implemented through the representative, legislative, constituent and control functions of the modern parliaments are considered. The expediency of introducing into legislation of Ukraine the procedure of a popular vote (referendum) to remove the President of Ukraine from the office provided that the decision to call such a referendum is supported by a qualified majority of parliament as the alternative to the existing procedure of impeachment the President of Ukraine.

Theoretical and practical issues of judicial constitutional control and control over legality are considered. Specific proposals to strengthen the role of the Constitutional Court of Ukraine and courts of the judicial system of Ukraine in the protection of the Constitution of Ukraine of June 28, 1996 are substantiated. The nature of civil society, its essential characteristics, institutional components, signs of attribution to the subjects of protection of the constitution are analyzed.

The modern tendencies of the constitutional processes are revealed, recommendations to improve legal regulation of institutional and organizational means and measures (guarantees) of protection of the Constitution of Ukraine are proposed.

Key words: *Constitution of Ukraine, protection of the constitution, system of protection of the constitution, guarantees of the constitution, subjects of protection of the constitution, comparative analysis, constitutional and legal analysis, legislation of foreign countries, constitutional process, judicial constitutional control, referendum, civil society.*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Черняк Є. В. Охорона Конституції України та конституцій зарубіжних країн: конституційно-порівняльний аналіз : монографія. Київ : Вид-во «Ліра-К», 2020. 592 с.
2. Черняк Є. В. Роль органів конституційної юстиції в процесі внесення змін до Основних Законів (Конституцій) // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 4 – 5. С. 42 – 51.
3. Черняк Є. В. Питання дискримінації в практиці Конституційного Суду України та Верховного Суду Канади (на прикладі критерію віку) // *Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження»*. 2010. № 2. С. 75 – 83.
4. Черняк Є. В. Критерій віку в правових позиціях Конституційного Суду України // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. № 84. С. 27 – 31.
5. Черняк Є. В. Law v. Canada: дискримінація за віком // *Наука і правоохорона*. 2010. № 4. С. 104 – 106.
6. Черняк Є. В. Судовий конституційний контроль: погляд крізь призму різних правових культур // *Наука і правоохорона*. 2011. № 3. С. 99 – 102.
7. Черняк Є. В. Доктринальне визначення поняття правової охорони Конституції у національній правовій системі // *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 3 (03). С. 29 – 33.
8. Черняк Е. В. Конституционные преобразования в Украине: pro et contra // *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 6 – 2 (28). С. 47 – 50.
9. Черняк Є. В. Новели українського законодавства щодо конституційної скарги // *Вісник Конституційного Суду України*. 2017. № 6. С. 81 – 90.

10. Черняк Є. В. Сучасні підходи до оцінки понятійно-категоріального апарату проблематики гарантування (забезпечення) Конституції // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 2 (105). С. 36 – 39.

11. Черняк Є. В. Перспективи застосування загальнонаціонального референдуму у процесі внесення змін до Конституції України // *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 1 (частина 2). С. 205 – 210.

12. Черняк Є. В. Природа Конституції: практичні аспекти утвердження концепції Л. П. Юзькова у конституційному процесі держави Україна // *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 1. С. 182 – 190.

13. Черняк Є. В. Зміна форми правління як мета конституційних перетворень: порівняльно-правовий аспект // *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. 2017. Спецвипуск. С. 40 – 43.

14. Черняк Є. В. Забороняючі приписи перегляду Конституції в системі гарантій її забезпечення // *Український часопис конституційного права*. 2017. № 4. С. 31 – 37.

15. Черняк Є. В. Роль судів системи судоустрою та Конституційного Суду України в забезпеченні верховенства Конституції України // *Юридичний Бюлетень*. 2018. № 7. Т. 1. С. 168 – 176.

16. Черняк Є. В. Основний Закон держави в умовах сучасного етапу правового реформування України // *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2019. № 1. С. 38 – 43.

17. Черняк Є. В. Дія Рішень Конституційного Суду України в часі: сучасні тенденції // *Науковий Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Т. 1. 2019. № 58. С. 89 – 93.

18. Черняк Є. В. Конституційно-правова доктрина правової охорони конституції: історія становлення та сучасна інтерпретація // *Приватне та публічне право*. 2019. № 4. С. 31 – 37.

19. Черняк Є. В. Громадянське суспільство як суб'єкт правової охорони Конституції України // *Науковий Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Т. 1. 2019. № 59. С. 115 – 120.

20. Черняк Є. В. Методологічні принципи конституційно-правового дослідження інституту охорони Конституції як елементу системи сучасного конституційного права України // *Часопис Київського Університету Права*. 2019. № 4. С. 92 – 98.

21. Черняк Є. В. Роль порівняльного (компаративістського) аналізу при дослідженні механізму правової охорони Конституції на сучасному етапі розвитку вітчизняної галузі конституційного права // *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4 (20). С. 135 – 140.

22. Черняк Є. В. Роль глави держави в охороні Конституції України // *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 106 – 110.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

23. Черняк Є. В. Наслідки визнання правових актів (або їх окремих положень) неконституційними: порівняльний аналіз // *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку* : зб. наук. праць / за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, М. Б. Бучка; упор. О. В. Кресін. Київ : Логос, 2010. С. 251 – 254;

24. Черняк Є. В. Участь Конституційного Суду України у процесі внесення змін до Конституції України: елемент надмірної жорсткості Конституції чи виправдана часом юридична гарантія стабільності основного закону? // *300 років Конституції Гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. / Львів. держ. ун-т внутрішніх справ. Львів : ЛьвДУВС, 2010. С. 191 – 196.

25. Черняк Є. В. Поняття та співвідношення конституційного контролю і нагляду // *Українська наукова термінологія. Суспільні та гуманітарні науки*; Наукове видання. Київ : НАНУ, науково-виробниче підприємство «Вид-во «Наукова Думка» НАН України», 2010. № 3. С. 147 – 155.

26. Черняк Е. В. Конституционная реформа в Украине: содержание, периодизация и перспективы // *Теоретические и прикладные аспекты современной юридической науки*: сб. матер. Междунар. науч.-практ. конф., посвященной памяти проф. В. И.

Семенкова (Минск, 11 декабря 2015 г.) / Национальный центр законодательства и правовых исследований; редкол.: С. М. Сивец [и др.]. Минск : Институт радиологии, 2015. С. 102 – 104.

27. Черняк Є. В. Конституційні перетворення в Україні в частині запровадження інституту конституційної скарги // *Матеріали VI-их наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова* / редкол. : А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров. Київ : НАВС, 2016. С. 149 – 152.

28. Черняк Е. В. Конституция Украины как объект трансформации современного общества // *I Международная научная интернет конференция «Перспективы развития права»* // Университет Казимера Симоновичуса (г. Вильнюс, Литва). 15 декабря 2016 года. С. 167 – 173 // URL: <https://www.ksu.lt/wp-content/uploads/2017/04/Collection-of-materials-of-the-International-Scientific-Conference.pdf> (дата звернення: 22.01.2020). (Укр. м.).

29. Черняк Є. В. Теоретичні та практичні аспекти перегляду юридичних (правових) позицій Конституційного Суду України // *Проблеми законодавчого регулювання порядку розробки та прийняття нормативно-правових актів*: тези доп. та повідомл. сучасн. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2-3 листопада 2017 року) / за заг. ред. І.Д. Шутака. Харків : Право, 2017. С. 288 – 291.

30. Черняк Є. В. Новелізація законодавства про Конституційний Суд України як засіб конституційно-правової реформи в Україні // *Правова реформа: концепція, мета, впровадження*. Зб. наук. праць. Матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листопада 2017 року) / за заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила. Київ : Ніка-Центр, 2017. С. 431 – 435.

31. Черняк Є. В. Закон України про внесення змін до Конституції в системі джерел права України // *Правова держава: історія, сучасність, перспективи формування в Україні*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 16 – 17 лютого 2018 року. Ужгород: Ужгород. націон. ун-т, 2018. С. 41 – 44.

32. Черняк Є. В. Роль заборон про зміну конституційних положень як засобу забезпечення стабільності Конституції // *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний*

виміри: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 25-26 квітня 2018 року). У 2-х частинах. Ч. 1. Суми, 2018. С. 221 – 224.

33. Cherniak I. The Constitutional Court of Ukraine in the system of legal protection of Constitution: modern tendencies // *Science and society*. Proceedings of the 5th International conference. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton, Canada. 2018. P. 31 – 45.

34. Черняк Е. В. Модернизация Конституции Украины на современном этапе развития отечественного конституционализма // *Конституционный дискурс в условиях трансформационных процессов*: сб. науч. ст. Междунар. круглого стола, посвященного 25-летию Конституции Респ. Беларусь / Междунар. ун-т «МИТСО»; редкол.: В. В. Лосев (гл. ред.) [и др.]. Минск : Междунар. ун-т «МИТСО», 2019. С. 55 – 64.

35. Черняк Є. В. Перевірка конституційності та законності як засоби забезпечення принципу верховенства Конституції України // Матер. ХІХ Всеукр. наук. конф. «*Теорія та практика сучасної юриспруденції*». Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Харків : ФОП Бровін О. В., 2019. С. 139 – 140.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

36. Черняк Є. В. Визнання Конституційним Судом України законів, інших правових актів або їх окремих положень неконституційними як форма конституційної відповідальності // *Юридична відповідальність: проблеми теорії та практики: Альманах права*; Науково-практичне видання. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. С. 179 – 181.

37. Черняк Е. В. Теоретические и практические вопросы реализации права на конституционное обращение в Украине (на примере корпоративных споров) // *Правова система України в умовах державних реформаційних процесів сьогодення*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 26-27 жовтня 2012 р. Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2012. С. 78 – 80.

38. Черняк Є. В. Сутність та зміст категорії «правова охорона конституції»: огляд концептуальних підходів // *Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права*: зб-к матер.

Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 10 грудня 2015 року. Тези наукових доповідей. Київ : Центр учбової літератури, 2015. С. 109 – 112.

39. Черняк Е. В. Актуальные вопросы соответствия конституционной реформы в сфере децентрализации власти в Украине европейским стандартам // *Идеал свободной человеческой личности: от международных пактов о правах человека к современной Конституции*: тез. докл. Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 16 декабря 2016 г.) / учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь»; редкол.: А. В. Яскевич [и др.]. Минск : Академия МВД, 2016. С. 212 – 215.

40. Черняк Є. В. Право на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів та конституційна скарга як активні форми охорони Конституції України громадянами: сучасні тенденції // *Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід*: зб-к матер. учасників Четвертої Всеукр. наук.-практ. конф. Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, 27 квітня 2018 року). Львів : ННППП НУ «Львівська Політехніка», 2018. С. 92 – 95.

41. Черняк Є. В. Юридичні умови застосування практики ЄСПЛ у національній правовій системі // *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб-к тез Міжнар. наук. конф. «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 214 – 217.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	4
ЗМІСТ	20
ВСТУП.....	24

РОЗДІЛ 1.

ГЕНЕЗИС ДОКТРИНИ ОХОРОНИ КОНСТИТУЦІЙ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1.1. Генезис ідей охорони конституції у вітчизняному та світовому вимірах	41
1.2. Доктринальні дослідження охорони конституції в Україні та зарубіжних країнах	88

РОЗДІЛ 2.

ОХОРОНА КОНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ ТА КОНСТИТУЦІЙ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ

2.1. Методологія дослідження охорони Конституції України та конституцій зарубіжних країн	122
2.2. Поняття про охорону Конституції України та конституцій зарубіжних країн	142
2.3. Система охорони Конституції України та конституцій зарубіжних країн	163

РОЗДІЛ 3.

ПРАВОВІ ІНСТИТУТИ ОХОРОНИ КОНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ ТА КОНСТИТУЦІЙ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

3.1. Верховенство Конституції України та конституцій зарубіжних країн у системі їх охорони	186
3.2. Прийняття Конституції України та конституцій зарубіжних країн як форма їх охорони	216
3.3. Внесення змін до Конституції України та конституцій зарубіжних країн – засіб забезпечення їх стабільності та охорони	244

РОЗДІЛ 4.	
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ІНСТИТУТИ ОХОРОНИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА КОНСТИТУЦІЙ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	
4.1. Народ як суб'єкт охорони Конституції України та конституцій зарубіжних країн	297
4.2. Парламент як інститут охорони Конституції України та конституцій зарубіжних країн.....	330
4.3. Роль глави держави в охороні Конституції України та конституцій зарубіжних країн.....	352
4.4. Роль уряду в охороні Конституції України та конституцій зарубіжних країн.....	381
4.5. Судовий конституційний контроль в охороні Конституції України та конституцій зарубіжних країн	394
4.6. Місце і роль інститутів громадянського суспільства в охороні Конституції України та конституцій зарубіжних країн	428
ВИСНОВКИ	455
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	475
ДОДАТКИ.....	556

CONTENT

SUMMARY	4
CONTENT	20
INTRODUCTION	24

CHAPTER 1.

GENESIS OF THE DOCTRINE OF CONSTITUTION PROTECTION IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

1.1. Genesis of ideas of constitution protection in domestic and world dimensions	41
1.2. Doctrinal research of Constitution protection in Ukraine and foreign countries.....	88

CHAPTER 2.

PROTECTION OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE AND CONSTITUTIONS OF FOREIGN COUNTRIES: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS

2.1. Methodology for researching the Constitution of Ukraine and Constitutions of foreign countries protection	122
2.2. The concept of protection of the Constitution of Ukraine and the constitutions of foreign countries	142
2.3. The system of protection of the Constitution of Ukraine and the constitutions of foreign countries	163

CHAPTER 3.

LEGAL INSTITUTES OF PROTECTION OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE AND CONSTITUTIONS OF FOREIGN COUNTRIES

3.1. The supremacy of the Constitution of Ukraine and the constitutions of foreign countries in the system of their protection	186
3.2 Adoption the Constitution of Ukraine and the constitutions of foreign countries as a form of their protection.....	216

3.3. Amendments to the Constitution of Ukraine and the constitutions of foreign countries as a means of ensuring their stability and protection.....	244
--	-----

CHAPTER 4.

ORGANIZATIONAL INSTITUTES OF PROTECTION OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE AND CONSTITUTIONS OF FOREIGN COUNTRIES

4.1. The People as a subject of protection of the Constitution of Ukraine and the constitutions of foreign countries	297
4.2. Parliament as an institution for the protection of the Constitution of Ukraine and the constitutions of foreign countries	330
4.3. The role of the head of state in protecting the Constitution of Ukraine and the constitutions of foreign countries	352
4.4. The role of the government in protecting the Constitution of Ukraine and the constitutions of foreign countries	381
4.5. Judicial constitutional control in the protection of the Constitution of Ukraine and constitutions of foreign countries	394
4.6. The place and role of civil society institutions in the protection of the Constitution of Ukraine and the constitutions of foreign countries	428
CONCLUSIONS	455
REFERENCES	475
APPENDICES	556

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розвинута у монографії доктрина «охорона конституції» спрямована на відображення цінності конституції в її сучасному стані. В її основі пошук відповідей на питання про стабільність, реальність конституції та непорушність конституційних цінностей. Саме враховуючи це можна стверджувати, що актуальність охорони конституції обґрунтовується важливістю суспільних відносин, що нею регулюються та охороняються, необхідністю забезпечення її верховенства у системі правових актів, відповідністю інших актів та їх норм нормам конституції. Така охорона спрямована на досягнення передусім непорушності суспільного та державного ладу, визначеного основним законом відповідної держави, стабільності правового статусу особи та неухильного виконання норм конституції усіма учасниками суспільних відносин та суб'єктами правозастосування, тобто на досягнення режиму конституційної законності.

До того ж, актуальність осмислення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з охороною конституції в Україні та зарубіжних країнах, зумовлена низкою об'єктивних чинників: по-перше, необхідністю утвердження Конституції України як реального загальнонаціонального політико-правового договору, основоположного закону, реального правового регулятора суспільних відносин, наділеного якостями прямої дії; по-друге, істотним підвищенням ролі і значення Конституції України у правовій системі України, в суспільно-політичному й державному житті, у формуванні суспільної та індивідуальної свідомості й конституційно-правової культури у цілому як необхідної умови і тенденції соціального і правового розвитку держави; по-третє, оновленням конституції, приведенням її змісту у відповідність до сучасних потреб суспільства та держави; по-четверте, формуванням режиму безумовного гарантування конституційних цінностей, принципів, норм, у тому числі в умовах сучасних викликів правової глобалізації; по-п'яте, глобалізацією доктрини охорони конституції в сучасному світі. Проблема охорони конституції як системного явища, особливо в

епоху глобалізації конституційного плюралізму та зародження елементів якщо не світового, то принаймні цивілізаційного (за належністю групи держав до однієї цивілізації або однієї правової сім'ї) конституціоналізму, залишається недостатньо опрацьованою, що позначається на відсутності єдності у підходах щодо визначення елементної складової системи охорони Основного Закону.

Питання охорони конституції в широкому розумінні є завданням усіх учасників конституційно-правових відносин. Саме тому важливо дослідити систему охорони конституції, проаналізувати сутність кожного з її елементів, з'ясувати їх взаємозв'язок та взаємовплив, чинники, якими обумовлюється ефективність цієї системи. Адже ефективна дія конституції є необхідною ланкою стабільного функціонування держави, її правової системи. У час, коли уявлення про конституцію як виключно програмно-політичний акт залишилися в далекому минулому, на сучасному етапі розвитку державності вимагаються серйозні зусилля публічної влади і громадянського суспільства, націлені на те, щоб конституція стала реальним правовим регулятором суспільних відносин. Зазначені детермінанти актуалізують доцільність і необхідність дослідження умов та засобів, якими безпосередньо визначається ефективність дії конституції в сучасних умовах.

В умовах сучасних глобалізаційних процесів можна спостерігати певні тенденції, які характеризують стан охорони конституції. Перша – це створення передумов заміщення ліберального конституціоналізму неліберальним. Друга – тяжіння до набуття конституційними судами ознак позитивного законотворення на додаток до класичної кельзенівської функції негативного законодавця (в одних державах) та активне обговорення пропозицій про прийняття конституцій без судового конституційного контролю в інших. У зв'язку з цим актуалізується питання, як захистити правопорядок, що ґрунтується на конституції, від неконституційних актів, що його порушують, тобто захистити конституцію від зловживань політичної еліти. Ці тенденції є нічим іншим як реакцією на сучасні виклики правової глобалізації, які актуалізують необхідність пошуку ефективних засобів забезпечення і посилення нормативної сили прямої дії «живої конституції».

формування режиму безумовного судового гарантування цінностей, які в ній містяться, конституційних принципів та норм.

Зазначене свідчить про важливість обраної теми дослідження та доцільність подальшого опрацювання теоретичних, методологічних та інших аспектів охорони конституції в умовах становлення та розвитку українського конституціоналізму, необхідність проведення додаткових пошуків у напрямі розуміння та реалізації ефективних національних механізмів охорони конституції за допомогою засобів конституційно-правового регулювання.

На шляху до пошуку оптимальності замість констатації, враховуючи обмеженість обсягу компаративно-правових досліджень з універсальними висновками та узагальнюючими тенденціями через наявні, а часом навіть діаметрально протилежні підходи до розуміння феномена охорони конституції, актуальними залишаються дослідження питань системи охорони конституції, чинників, які лежать в основі її формування та функціонування в умовах окремої конкретно взятої держави, впливу минулих і сучасних конституційних реформ як в Україні, так і в зарубіжних країнах на трансформацію та адаптацію національної правової системи. Якщо порівняльні дослідження з конституційного права 1990-х – поч. 2000-х були сфокусовані в основному на узагальненні розуміння суті та змісту певної проблематики, пошуку загальних принципів з метою знаходження підстав конвергенції, то в сучасних умовах усе більш затребуваними стають порівняльні дослідження, зосереджені на локальній та регіональній динаміці без фактичного ігнорування релевантних відмінностей і локальних варіацій.

Актуальними залишаються дослідження умов, підстав та наслідків упровадження національної доктрини охорони конституції з урахуванням сучасних викликів у державному будівництві України, таких як проведення системної конституційної реформи, модернізація механізмів утвердження і захисту прав людини, забезпечення партнерства громадянського суспільства і держави, розвиток вітчизняної юридичної науки та освіти.

Захищена у 2003 році в Україні кандидатська дисертація, яка присвячена безпосередньо питанням правової охорони

конституції, була першим у вітчизняній науці конституційного права теоретичним комплексним дослідженням правової охорони Конституції України, в якому сформульована її концепція¹. Разом з тим динамічність державницьких процесів, глобалізаційні виклики зумовлюють необхідність напрацювання нових підходів до розкриття суті сучасної концепції охорони конституції. Доктринальна база останньої потребує значної ревізії у зв'язку з еволюцією національної державності та конституційного ладу, напрацюванням сучасною наукою конституційного права нових підходів у розумінні суті і змісту питань, які входять до її предмета і складають основу сучасної національної доктрини охорони конституції. До таких, зокрема, слід віднести інститути громадянського суспільства, форми патисипативної демократії, принцип верховенства права у системі судочинства України, введення до національної системи права інституту конституційної скарги та ін.

Крім того, з часу проголошення незалежності держави Україна її конституційний розвиток позначений кількаразовою зміною форми правління (1996, 2004, 2010, 2014 рр.), сумнівними, з точки зору легітимності, процедурами внесення змін до Конституції України від 28 червня 1996 року (2004, 2010, 2014 рр.), не завжди системним та з ознаками «хаотичності» сучасним процесом внесення змін до конституції, концентрацією повноважень главою держави (2010–2013 рр.), кризами в діяльності Конституційного Суду України (2005–2006, 2016–2017, 2020 рр.). Проведення порівняльно-правового дослідження сприятиме осучасненню національної доктрини охорони конституції та виробленню практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання інституційно-організаційних засобів та заходів (гарантій) охорони Конституції України.

Дослідження ґрунтується на теоретичних працях визначних представників філософської думки минулого: Г. В. Андрузького, Т. Гобса, Г. Гроція, А. Дайсі, С. С. Дністрянського, М. П. Драгоманова, О. О. Ейхельмана, Г. Еллінека, І. Канта, Г. Кельзена, Ф. Лассаля, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Л. Прево-

¹Луць З. І. Правова охорона Конституції України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Луць Зоряна Іванівна; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2003. 192 с.

Парадоля, Ж.-Ж. Руссо, Е. Сійєса, А. Токвіля та ін.; працях відомих вчених-правознавців України: Ю. Г. Барабаша, Д. М. Белова, Ю. М. Бисаги, Л. В. Бориславського, О. М. Бориславської, В. Д. Бринцева, Н. В. Заяць, З. І. Лунь, В. М. Кампа, М. І. Козюбри, А. Р. Крусян, З. І. Лунь, Р. М. Максакової, О. В. Марцеляка, В. Ф. Мелашенка, Н. В. Мішиної, О. В. Петришина, В. Ф. Погорілка, С. П. Погребняка, Х. В. Приходько, П. М. Рабіновича, В. В. Речицького, С. В. Різника, М. Д. Савенка, М. В. Савчина, А. О. Селіванова, І. Д. Сліденка, О. В. Скрипнюка, М. І. Ставнійчук, П. Б. Стецюка, М. В. Тесленко, Ю. М. Тодики, В. Л. Федоренка, О. Ф. Фрицького, Т. О. Цимбалістого, В. М. Шаповала, А. Є. Шевченка, С. В. Шевчука, Ю. С. Шемшученка, Л. П. Юзькова та ін.

Теоретичною основою дослідження стали також фундаментальні праці зарубіжних учених, які досліджували теоретичні і практичні аспекти конституційно-правової проблематики стану дотримання (забезпечення, гарантування) конституцій та подолання їх фіктивності: А. Барака, Т. Р. С. Аллана, Г. Г. Арутюняна, Т. Гінзбурга, Р. Діксона, Р. Дворкіна, Т. Дріноча, З. Елкінса, Д. Ландау, А. О. Клішаса, В. В. Маклакова, А. Манасьян, А. М. Медушевського, М. О. Мітюкова, Ж. І. Овсепян, Р. О'конела, Б. З. Таманаги, М. Тропера, Р. Уітц, Т. Я. Хабрієвої, В. Є. Чірка, М. Ф. Чудакова, А. Шайо, Г. Д. Якобсона та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках бюджетних науково-дослідних тем «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (№ 11 БФ 042-01), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 1 січня 2011 року по 31 грудня 2015 року, «Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (№ 16 БФ 042-01), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 1 січня 2016 року по 31 грудня 2018 року, «Розробка системного вчення про основні права

людини з метою втілення в Україні європейських правових цінностей у контексті розбудови громадянського суспільства» (№ 19 БФ 042-01), яка досліджується на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 1 січня 2019 року по 31 грудня 2021 року, а також відповідно до Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016, та Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених Постановою Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року № 14-10. Тему монографії затверджено рішенням Вченої ради юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 4 від 22 грудня 2014 року). Уточнену редакцію теми монографічного дослідження затверджено рішенням Вченої ради юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 8 від 24 лютого 2020 року).

Мета і завдання дослідження. *Метою* цього дослідження є формування комплексної теорії охорони конституції з урахуванням сучасних досягнень теоретико-правової науки, новітніх результатів науки конституційного права, практики реалізації норм Конституції в Україні та зарубіжних країнах шляхом проведення порівняльного конституційно-правового аналізу та обґрунтування висновків, визначень, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання та реалізації охорони Конституції України.

Для досягнення зазначеної мети було вирішено такі наукові завдання:

- охарактеризовано генезис охорони конституції в Україні та зарубіжних країнах на різних історичних етапах становлення державності;
- проаналізовано наукові джерела, предметом дослідження яких є проблема охорони конституції, та з'ясовано стан її наукового опрацювання;
- визначено найбільш оптимальну методологію наукового осмислення правових аспектів охорони конституції;
- з'ясовано поняття та ознаки, сутність і зміст охорони Конституції України та конституцій зарубіжних країн;

– визначено систему і елементи охорони Конституції України та конституцій зарубіжних країн, а також запропоновано шляхи її удосконалення;

– розкрито верховенство Конституції України та конституцій зарубіжних країн у системі їх охорони;

– доведено, що прийняття Конституції України та конституцій зарубіжних країн є дієвою формою їх охорони;

– обґрунтовано, що внесення змін до Конституції України та конституцій зарубіжних країн є засобом забезпечення їх стабільності та охорони;

– здійснено конституційно-порівняльний аналіз ролі і значення народу у системі охорони Конституції України та конституцій зарубіжних країн;

– опрацьовано парламент як інститут охорони Конституції України та конституцій зарубіжних країн;

– з'ясовано роль глави держави у процесі охорони Конституції України та конституцій зарубіжних країн;

– виявлено роль уряду в системі охорони Конституції України та конституцій зарубіжних країн;

– доведено, що судовий конституційний контроль займає чільне місце в охороні Конституції України та конституцій зарубіжних країн;

– виокремлено ознаки та риси, які свідчать про специфічне місце і роль громадянського суспільства в охороні Конституції України та конституцій зарубіжних країн;

– сформульовано висновки, пропозиції і рекомендації, спрямовані на удосконалення практики охорони Конституції України та конституцій зарубіжних країн.

Об'єктом дослідження виступають конституційно-правові відносини, що виникають, існують та розвиваються у процесі охорони конституційних цінностей та забезпечення реалізації норм та принципів конституції.

Предметом дослідження є конституційно-порівняльний аналіз процесу охорони Конституції України та конституцій зарубіжних країн.

Методи дослідження. Характеризуються системністю та комплексністю, адже наукові положення, викладені у монографії, ґрунтуються на: 1) вихідних світоглядних теоріях, доктринах, концепціях, що мають методологічне значення, і модифікуються

у світоглядно-методологічні, а саме: конституціоналізму; демократичної, соціальної та правової держави; громадянського суспільства та ін.; 2) методологічних принципах, а саме: деїдеологізації та свободи наукових досліджень, всебічності, системності, діалектичності, історизму, детермінізму, об'єктивності, універсальності тощо; 3) загальнонаукових та конкретно-наукових методах, а саме: *порівняльному та порівняльно-правовому*, що найбільш широко використовувалися у дослідженні для: з'ясування системи охорони конституцій в державах, що належать до різних правових систем (підрозділ 2.3); обґрунтування необхідності змін до Конституції України (підрозділи 3.2 та 3.3); вивчення зарубіжного досвіду (насамперед, держав Східно-Центральної Європи) в частині забезпечення охорони конституції та напрацювання рекомендацій та пропозицій по оптимізації Конституції України (підрозділи 3.1 – 3.3; 4.1 – 4.6); вдосконалення національного механізму забезпечення охорони Конституції України (висновки); *історичному*, дозволив дослідити історичні передумови формування теорії охорони конституції та її становлення в історичній перспективі (підрозділ 1.1), а також передумови конституювання та розвитку правових інститутів охорони конституції в Україні та зарубіжних країнах (підрозділ 1.2); *герменевтичному*, який було застосовано, для пізнання теорії верховенства Конституції України та конституцій зарубіжних країн у системі їх охорони (підрозділ 3.1), прийняття та внесення змін до Конституції України та конституцій зарубіжних країн як форми їх охорони та засобу забезпечення стабільності (підрозділ 3.2, 3.3); *феноменологічному* – дав змогу сформувати феномен національної доктрини охорони конституції (підрозділи 1.2, 2.2), сприяв розгляду громадянського суспільства як самостійного елемента в системі охорони Конституції України (підрозділ 4.6); *методах формальної логіки (аналізу і синтезу, індукції і дедукції, аналогії, гіпотези, доказу)*, які дозволили сформувати та розмежувати зміст блоків суміжних понять: 1) «правова охорона конституції», «правовий захист конституції», «правове забезпечення конституції», «гарантування конституції», «охорона конституції», «захист конституції», «конституціоналізація», «реалізація конституції», «охорона конституційного ладу», «конституційна безпека»,

«режим конституційної законності»; 2) «конституційні перетворення», «конституційна реформа», «конституційний процес», «конституційна модернізація», «конституційна трансформація» (підрозділи 2.2, 2.3); *системно-структурного аналізу*, застосовувався при дослідженні охорони конституції як системи інституціональних та процесуальних (процедурних) засобів та заходів (гарантій) (підрозділи 3.1 – 3.3, 4.1 – 4.6); *семантичного аналізу* був доцільним для з'ясування значення термінів «охорона конституції», «захист конституції», «конституційний контроль», «конституційна законність» та інших, відпрацювання дефініцій цих термінів, визначення їх ознак, характерних рис та властивостей (підрозділ 2.2); *юридико-логічному та формально-юридичну* були необхідними для формулювання визначень, узагальнень, власних висновків, пропозицій та рекомендацій.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що монографія є однією з перших комплексних, системних досліджень охорони Конституції України та зарубіжних країн, на підставі чого сформульовано підсумкові положення, висновки, рекомендації та пропозиції, що спрямовані на їх практичне впровадження у національну правову систему.

Наукову новизну одержаних результатів було сформовано й відображено в таких основних положеннях, висновках, пропозиціях і рекомендаціях:

уперше:

– обґрунтовано важливі змістовні характеристики сучасного розуміння природи доктрини охорони конституції, якими є: а) розкриття змісту конституційного ладу через систему реально існуючих суспільних відносин, опосередкованих демократичним правовим статусом особи, аналогічними принципами формування, організації й функціонування державної влади, взаємодією різних її органів, вільною діяльністю інститутів громадянського суспільства, закріплених і гарантованих конституційно-правовими нормами; б) розгляд стабільності Основного Закону як визначальної і необхідної передумови стабільності конституційного ладу; в) врахування максимальної стабільності та змінюваності лише під впливом нагальної необхідності визначальних базових засадничих ідей і положень, закріплених в конституції та закладених в основу

правового регулювання організації та функціонування громадянського суспільства й державно-владних інституцій; г) розуміння стабільності конституційного ладу України, з одного боку, як постійності і незмінюваності головних ідей, базових принципів Основного Закону, а з іншого – як забезпечення в його процесі правонаступництва;

– сформульовано ключові позиції сучасної національної доктрини охорони конституції: а) відмова від юридичного позитивізму і формування праворозуміння, яке ґрунтується на ліберальних цінностях; б) відповідність Основного Закону конституційному ладу, що на практиці означає стабілізацію визначальних базових засадничих ідей й положень, закріплених в Конституції України від 28 червня 1996 року; в) побудова в державі конституційної демократії на засадах визнання демократичних цінностей; г) урахування нагальної необхідності за тих суспільно-політичних умов, в яких опинилася держава Україна, починаючи з 2014 року, досліджувати інституційний механізм охорони конституції з позицій необхідності забезпечення системності змін до конституції, непорушності балансу між правами людини та повноваженнями влади; д) нові концептуальні підходи до розуміння природи та змісту установчої влади, місця й ролі інститутів громадянського суспільства, форм участі громадян як соціально активних індивідів у захисті Конституції України;

– встановлено базові положення сучасного розуміння концепту «охорона конституції»: 1) охорона конституції є самостійним елементом її забезпечення; 2) об'єктом охорони є конституційні цінності; 3) метою охорони є: а) дотримання конституційних цінностей, стабільності юридичної конституції та режиму конституційної законності; б) досягнення стану реалізації конституції через правомірну поведінку учасників суспільних відносин; в) убезпечення від недотримання загальнообов'язкових приписів, що містяться в тексті конституції; г) можливість вжиття відповідних заходів на рівні держави у випадку порушень норм конституції; 4) ефективна реалізація конституції, необхідною умовою якої є гарантування конституційних цінностей; 5) належний рівень реалізації норм конституції суб'єктами правозастосування; 6) охорона конституції розпочинається зі встановлення загального